

Marokko

- ▶ Bewonder de Arabisch-Andalusische architectuur in Fès
- ▶ Luister naar een verhalenverteller op het Jemaa el-Fna-plein in Marrakech
- ▶ Bezoek de Oudaïa-kasba in Rabat
- ▶ Kom bij op het strand Sidi Bouzid bij El Jadida
- ▶ Bekijk de gekleurde blokhuzen in de Vallei van de Ammeln
- ▶ Neem Ouarzazate als uitvalsbasis voor tochten naar de Dadesvallei

Inhoud

- 7 Kaarten en plattegronden
- 11 Woord vooraf

1 13 Marokko: een verdieping

- 14 Politiek
- 15 Economie
- 18 Ligging
- 19 Flora en fauna
- 23 Bevolking
- 31 Religie
- 36 Hoogtepunten
- 40 Eten en drinken

2 51 Geschiedenis

- 52 De vroegste tijd
- 54 Romeinen
- 55 Islam
- 57 Zes dynastieën
- 63 Het protectoraat
- 68 Het koninkrijk na 1956

3 73 Kunst en cultuur

- 74 Architectuur
- 79 Kunstnijverheid
- 84 Tradities
- 86 Literatuur
- 88 Media
- 90 Film
- 92 Muziek

4 97 De hoofdstad Rabat en omgeving

- 98 Rabat
- 108 Salé
- 110 De Gharb
- 115 Larache
- 118 Asilah
- 120 Tips en adressen

5 123 Tanger en het noorden

- 124 Tanger
- 135 Rondom Tanger
- 136 Tétouan
- 141 Chefchaouen
- 142 Ouezzane
- 144 Oost-Marokko en Taza
- 145 Al-Hoceima
- 147 Oujda
- 149 Taza
- 153 Tips en adressen

6 155 Rondom Meknès en Fès

- 156 Meknès
- 161 Moulay Idriss
- 162 Volubilis
- 171 Fès
- 182 Ten zuiden van Fès
- 186 In het hart van de Midden-Atlas
- 188 Tips en adressen

Woord vooraf

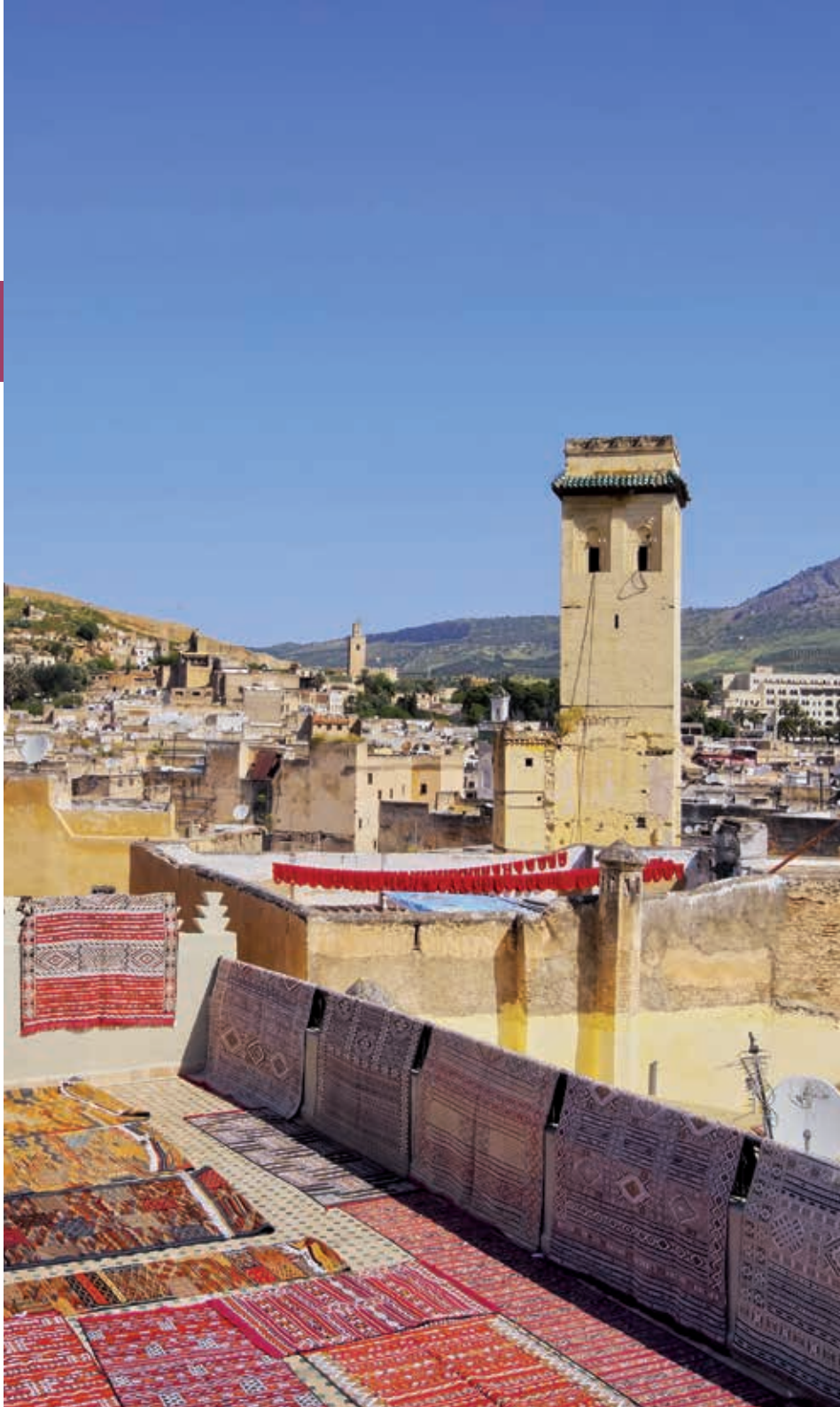
Marokko is een enerverend land. Aan de kust en in de westvlakte liggen steden die al eeuwenlang tot de verbeelding spreken, zoals Fès, Marrakech en Tanger. De Andalusische ontdekkingsreiziger Leo Africanus keek zijn ogen uit toen hij in de 16de eeuw voor het eerst Fès betrad: 'De stad is enorm. Ze is omgeven door solide muren. Er zijn 11 rijk versierde Koranscholen, 100 badhuizen en 200 hotels. Er is een batterij aan pantoffelmakers, koper-slaggers, stoffenhandelaren en kruidenverkopers.' Diezelfde overweldigende indruk maakte de stad op mij, toen ik vier eeuwen later de middeleeuwse stad Fès voor de eerste maal bezocht. Deze indruk werd snel geëvenaard, toen ik tijdens dezelfde reis Marrakech, de bergdorpen in de Hoge Atlas en de lemen kasba's in het zuiden van het land aanschouwde. Eén reis smaakte naar meer en sindsdien ben ik Marokko blijven bezoeken. Op doorreis in het land heb ik van vele vervoermiddelen gebruikgemaakt: van vliegtuig, auto en trein tot fiets en ja, ook kameel en ezel.

De klassieke excursie in Marokko leidt langs Fès en de drie andere 'koningssteden' die sinds de 8ste eeuw als hoofdstad van het Marokkaanse sultanaat hebben gediend. De streken buiten de steden hebben door de moeilijk te doorkruisen bergketens als de Atlas en de Rif hun eigen karakter goed behouden. De Rif, de Sous en de oasestreek kennen daardoor hun eigen streekgebonden gewoontes, architectuur, kunstnijverheid, kleding, taal en muziek.

Veel Marokkaanse woorden en straatnamen volgen een Franse spelling. Dit betekent dat de klank die als 'ou' wordt geschreven, net als in het Franse woord *journal* wordt uitgesproken als 'oe'. Denk bijvoorbeeld aan het woord *couscous*, dat je uitspreekt als 'koeskoes'. Zo ook wordt de klank die als 'ch' wordt geschreven, uitgesproken als 'sj': *mechouar* spreek je uit als 'mesjoear'.

Remco Ensel

Marokko: een verdieping

‘Een Afrikaanse palm, wuivend in de Europese wind.’ Het in de noordwesthoek van Afrika gelegen Marokko is Afrikaans en Europees, Arabisch en Berbers, zowel in taal als in cultuur. Door de gemeenschappelijke geschiedenis is het land nauw verbonden met de overige landen in Afrika, maar ook – van het verste verleden tot aan de recente geschiedenis – met de landen aan de overzijde van de Middellandse Zee. Op tal van manieren zijn in het land sporen te herkennen van invloeden uit Afrika en Europa. De mensen spreken er Arabisch, Berber, Frans of Spaans. De belangrijkste invloeden kwamen echter uit het oosten. De islam en de Arabische taal en cultuur hebben het eens geheel Berberse land blijvend veranderd. Het koninkrijk is zelfs vernoemd naar de naam die Arabische geografen aan de noordwesthoek van Afrika gaven: Djazirat al-Maghreb, Eiland van het Westen. Marokko, Algerije en Tunesië worden nu nog tezamen de Maghreb genoemd en de officiële Arabische naam van Marokko, Mamlakah al-Maghrebiah (het Maghrebijnse Koninkrijk), herinnert hieraan. De benaming Marokko is afgeleid van Marruecos, de oude Portugese naam voor de stad Marrakech.

< Terras met uitzicht over Fès.

De Meriniden, de vierde dynastie

In het begin van de 13de eeuw maakten de Banu Merin, nomaden uit de steppen van Oost-Marokko, gebruik van de verwarring in het land om hun invloedssfeer over heel oostelijk Marokko tot aan de Rif en de Saï's rondom Fès uit te breiden. Pas nadat zij in 1244 in een slag tegen de sultan het onderspit dolven, ontstond het plan de Almohaden van hun macht te beroven. In een brede coalitie van stammen veroverden de Meriniden achtereenvolgens Meknès (1245), Fès (1248), Salé (1248) en ten slotte in 1269 Marrakech, het laatste bolwerk van de Almohaden. De eerste Merinidensultan, Aboe Youssef Yacoub (1258–1286), vestigde zijn residentie in Fès, waar hij in 1276 een nieuwe wijk tegen de oude stad aan liet bouwen: Fès el-Djedid. In tegenstelling tot de twee vorige dynastieën waren de veroveringstochten van de Meriniden niet geïnspireerd door een religieuze doctrine. Via het toekennen van een voorname plaats aan shurafa, afstammelingen van de Profeet, probeerden zij daarom alsnog hun positie te legitimeren tegenover de stedelijke elites. Sharifische families profiteerden van de verering door zich in Marokko te vestigen: de Saadiërs in de Dravallei en de Alawieten in de Tafilalt. Deze families zouden respectievelijk de vijfde en zesde dynastie van het land worden. Een opgestelde stamboom 'bewees' dat de Meriniden eveneens van de Profeet afstamden. Uit deze periode dateert het begin van de nationale viering van de geboortedag van de Profeet (*maulid*) en de verering van Idriss als grondlegger van de natie. De Meriniden introduceerden bovendien het medersasysteem in Marokko. Een medersa of Koranschool was een centrum waar docenten en leerlingen gehuisvest waren. De nadruk in het lesprogramma lag op het islamitische recht. Sultan Youssef Yacoub liet de eerste, medersa es-Seffarin, in Fès bouwen. De macht van de Meriniden was een stedelijke aangelegenheid. Het platteland, en in het bijzonder het Atlasgebergte en de Rif, bleven onafhankelijk.

Na de 'gouden eeuw' van de Meriniden (1268–1358) begon de desintegratie. De opmars van de christenen bleef niet beperkt tot Spanje. De Portugezen bezetten in 1415 Ceuta. Driekwart eeuw later waren in Portugese handen: Ceuta, Tanger, Asilah, Salé, Azemmour, Mazagan (El Jadida), Safi en Agadir. Ook de Spanjaarden kregen belangstelling voor Marokko, toen na 1492 de Moren voorgoed uit Spanje waren verdreven. Opnieuw was de kritiek politiek en religieus getint. Het waren uiteindelijk de Saadiërs die de Meriniden versloegen en de strijd tegen de Portugezen aangingen.

De Saadiërs, de vijfde dynastie

In de chaos die aan de komst van de Saadiërs als dynastie van Marokko voorafging, golden de shurafa, maraboets en soefibroederschappen als de enige autoriteiten in het land. De bekendste soefileider in de Sous en Haha was Al-Jazuli. Een door hem samengesteld soefihandboek werd in Noord-

Ooit bedoeld als de grootste moskee van de wereld. Nu is de onvoltooide Hassan-moskee een bezienswaardigheid en uitwaaioplek in Rabat.

Afrika beschouwd als het belangrijkste werk na de Koran. De Saadiërs identificeerden zich maar al te graag met de leer van de grote Al-Jazuli.

De Saadiërs (1500–1650) waren een sharifisch geslacht uit de Dravallei. De maraboets van de Sous wezen de Saadiërs aan om de Portugezen uit Agadir te verdrijven. Met als basis de 'karavaanhavens' Tidsi en Akka en met behulp van het goud van Timboektoe veroverden zij inderdaad Agadir en het zuiden. Vervolgens trokken zij door naar het noorden. Eerst werd Marrakech hoofdstad, daarna Fès.

De Portugezen werden uit verscheidene kustplaatsen verdreven. In 1578 leden ze een verpletterende nederlaag tijdens de slag in de regio van Ksar-el-Kebir en Larache, die de Drie-Koningenslag wordt genoemd. Koning Sebastiaan van Portugal vocht er met zijn leger tegen de oude sultan Abd-al-Malik, die Sebastiaans neef Moulay Mohammed had onttroond. Moulay Mohammed vocht aan Portugese zijde om zijn troon te heroveren. De Portugese koning sneuvelde op het slagveld, Moulay Mohammed verdronk tijdens zijn vlucht in de Loukos en de overwinnaar, sultan Abd-al-Malik, overleed onder onduidelijke omstandigheden. Volgens overlevering werd hij vergiftigd door een Turkse bevelhebber van zijn leger.

Niet alleen Europa maar ook het Ottomaanse rijk vormde gedurende de gehele 16de eeuw een buitenlandse dreiging. De Saadiërs hielden de Turken buiten het land, maar de turkisering aan het hof was er niet minder om. Onder Malik werd het leger op Turkse leest geschoeid; de sultan hulde zich in Turkse kleding en als teken van onderwerping werd in het vrijdaggebed de naam van de kalief in Istanbul uitgesproken.

wandtegels en gebruiksvoorwerpen. Het was een pottenbakker uit Fès die in Safi een pottenbakkerij begon. Twee eeuwen later heeft de stad een eigen traditie opgebouwd. Safi-pottenbakkers schilderen direct op het aardewerk, waarna een doorzichtige emailaag wordt aangebracht. De weelderige motieven zijn ontleend aan Perzische en Chinese voorbeelden.

Van het platteland in de Rif, Zerhoun en Tsoul bij Taza in het noorden komt ongeëmailleerd aardewerk. De potten, bekens, schalen, houtskoolstoven en kinderspeeltjes worden door vrouwelijke ambachtslieden eerst met de handen geboetseerd en vervolgens met steen of schelp verder bewerkt. Het resultaat wordt in de zon gedroogd en vervolgens voorzien van een witte ondergrond. Hierop wordt met een penseel met zwarte of rode kleurstof in geometrische vormen (ruiten, strepen, blokken) versiering aangebracht. Tot slot wordt het geheel twee uur gebakken in een broodoven of in ondiepe kuilen in de grond. Het resultaat is aardewerk met een beige oppervlak waar een lichtroze gloed van afstraalt. Het aardewerk is te koop op de weekmarkten.

In het zuiden zijn het mannen die aardewerk fabriceren, voornamelijk met behulp van een draaischijf. De motieven op het aardewerk uit de omgeving van Beni-Mellal zijn te vergelijken met de Riffijnse in het gebruik van lijnen en andere geometrische patronen. Het plaatsje Tamgrout in de Dravallei en de omgeving van Ouarzazate zijn bekend om de productie van geëmailleerd groen aardewerk.

Tapijten

In Marokko worden tapijten gebruikt als vloerbedekking en, wanneer zitbanken ontbreken, om op te zitten of slapen. De tapijten zijn meestal veelkleurig en hoogpolig. De kleden bestaan uit weefsels waarbij kleine stukjes wol (moquettes) om de kettingdraden en tussen de inslagdraden door zijn gehaald. Er zijn ook weefsels zonder moquette met een gladde pool. Deze worden *hanbels* genoemd. Ze dienen vooral als deken of afscheidingsgordijn. Het knopen van de tapijten wordt thuis of in ateliers uitgevoerd. Vroeger werden natuurlijke kleurstoffen als meekrab, indigo en *kermès* (rode bladluis) gebruikt. Tegenwoordig gebruikt men synthetische verf. Hierna volgt een beknopte typering van de belangrijkste motieven naar streek en soms stam.

Rabat en Salé zijn de tapijtcentra van Marokko. Twee keer per week (op maandag- en donderdagochtend) is in de medina van Rabat een tapijtmart. De overheersend donkerrode tapijten met centraal het medaillon uit Rabat lijken wat betreft kleur en motief op tapijten uit het Midden-Oosten en vooral Turkije. Het zijn de meest geliefde tapijten in Marokko. De tapijten

Geverfde wol hangt te drogen boven de straat in Marrakech.

zijn – met dezelfde motieven – ook te koop in het blauw. De maten variëren van 1 à 1,5 m bij 4 à 6 m. Uit Mediouna, een plaatsje in de buurt van Casablanca, komen tapijten met meer dan één medaillon die in afzonderlijke vakken zijn geplaatst.

Uit de Rif en de Midden-Atlas komen de tapijten die in Europa berbertapijten worden genoemd. De tapijten uit de Rif zijn door het gebruik van verschillende soorten wol gemêleerd blank. Ook de tapijten uit de Midden-Atlas hebben een blanke ondergrond, maar hier zijn bruine, zwarte en soms gele ruiten en andere motieven aan toegevoegd. Andere geometrische zigzagmotieven op de blanke of rode tapijten van de Zemmour, Beni Mtir, Beni Mguild, Marmoucha en Aït Yousi lijken nog het meest op de eenvoudige gezichtstatoeages van vrouwen. De tapijten uit Oost-Marokko hebben een groene of blauwe inslag.

De tapijten uit de Hoge Atlas hebben warme kleuren en gevarieerde motieven. Wanneer in het midden een medaillon is verwerkt, is dit vierkant. De vaak meervoudig gekleurde scheringdraden zijn als franje aan de randen zichtbaar. Typerend voor de streek rondom en ten zuiden van Marrakech, Haouz genaamd, zijn de Chichaoua-tapijten met een effen steenrode ondergrond en vreemde kronkels en kruisjes erin verwerkt. Soms zijn er zelfs dieren of ruiters op afgebeeld. Tazenakht- en Glaoua-tapijten (in de streek rondom Ouarzate) hebben een oranje inslag. Uit dezelfde streek komen bovendien zwarte tapijten met een consequent doorgevoerd ruitmotief.

De hoofdstad Rabat en omgeving

Uit de Gharb komen de bekende Marokkaanse sinaas-appelen en mandarijnen. De grond is er vruchtbaar en de Atlas beschermt de streek tegen hete en droge woestijnwinden. De laagstgelegene delen van de Gharb zijn de vlakten van de rivieren Sebou en Loukos. Aan de monding daarvan liggen aan zee de stadjes Larache en Asilah. Ook vind je er restanten van Romeinse nederzettingen, waarvan Lixus de meest bezienswaardige is.

Ten zuiden van deze riviervalleien liggen Rabat en Salé aan weerszijden van de monding van de rivier Bou Regreg. Ondanks de nabijheid hebben de twee steden elk hun eigen karakter behouden. In de hoofdstad Rabat heerst een residentiële kalmte, terwijl Salé de typerende drukke sfeer kent die bij een oude medina hoort. Beide steden tonen nog de sporen van hun lange geschiedenis in de vorm van kasba's, stadsmuren en -poorten en Koranscholen. Als de bewoners van Rabat, Salé en Kénitra even de drukte van de stad achter zich willen laten, maken ze een uitstapje naar een van de badplaatsen langs de kust. Anderen kiezen voor de natuur van het bos van Mamora of de tuinen van Les Jardins Exotiques de Bouknadel.

< De dagelijkse visafslag voor Mehdiya en Kénitra.

Rabat en Salé

RABAT

Het centrum van Rabat is betrekkelijk overzichtelijk: de oude medina heeft een recht stratenpatroon en de ville nouvelle is er als een halve cirkel omheen gebouwd. Het toenmalige bouwplan hield rekening met behoud van de al aanwezige historische gebouwen, waardoor bezienswaardigheden als de

De muren van de Oudaïa-kasba aan de kust van Rabat.

Oudaïa-kasba, Hassan-toren en de Chellah zich nu aan de rand van de ville nouvelle bevinden. Inmiddels is Rabat verder doorgegroeid in chique wijken als Agdal en Souissi. Volkswijken als Takadoum en Yacoub el-Mansour liggen verder van het centrum. Een suggestie voor een dagtocht is om door de medina naar de kasba te lopen en terug een taxi of de tram te nemen naar de Hassan-toren of het archeologisch museum. In de namiddag is dan de Chellah aan de beurt. De tram brengt je van de medina naar de Chellah en Salé, en omgekeerd, langs de nieuwe Nationale Bibliotheek en de universiteitscampus. Een kaartje kost relatief weinig en is te koop in de automaat. De twee meest groene plekken van de stad zijn de Chellah (met entreprijs) en het Park Ibn Sina, ook bekend als Parc Hilton. Er wordt gejogd, er zijn springkussens en er is een café.

Geschiedenis

Opgavingen in de Chellah wijzen uit dat in elk geval sinds de 3de eeuw v.Chr. mensen hebben gewoond op de plek waar de Bou Regreg uitmondt in de Atlantische Oceaan. Op de twee oevers ontwikkelden zich sindsdien aparte steden, hoewel deze in de loop der eeuwen nauw met elkaar verbonden bleven. Sala werd lange tijd gebruikt om de Rabatse zijde van de oever aan te duiden. Zo was Sala Colonia de naam van de Romeinse nederzetting op deze plek. In de loop van de eeuwen verplaatste de naam zich naar de overkant, het huidige Salé. Tussen de 8ste en de 10de eeuw was de locatie van het huidige Rabat uitvalsbasis voor islamitische strijders tegen onortho-

Direct achter het heiligdom van Sidi ben Ashir lopen de muren die Salé van de zee scheiden. In het hoekbastion, vroeger in gebruik als gevangenis, is nu een klein **Keramiëkmuseum** gehuisvest. Dit past bij een stad die geldt als een van de grote keramiëkproducenten van het land. In de kleine zalen van de Bordj Benbachir overheerst het Riffijnse *tsoul*-aardewerk met simpele geometrische versieringen, maar de collectie omvat exemplaren uit alle Marokkaanse regio's. Bijzonder zijn de keramiëken putranden uit de tijd van de Almohaden. Een trap naar boven leidt naar het terras van het bastion. Hier heb je een magnifiek uitzicht over het strand, Salé (vooral de begraafplaats aan het strand) en, aan de overzijde van de rivier, Rabat.

DE GHARB

Twee rivieren domineren de Gharb, een van de vruchtbaarste streken van Marokko. De Oued Sebou ontspringt in de Rif en mondt uit bij Kénitra, de stad die tijdens het protectoraat onder de naam Port Lyautey als haven van Rabat moest dienen. De bedding van de Oued Loukos is al sinds de klassieke oudheid bekend als vruchtbare streek. Hier zou de Tuin van de Hesperiden zijn geweest waar de Griekse held Herakles als een van zijn twaalf werken gouden appels moest plukken. Nu zijn er enkele interessante Romeinse opgravingen te vinden.

Langs de kust

Wie vanaf Rabat de kustweg volgt naar het noorden, komt na ongeveer 12 km uit bij het plaatsje Sidi Bouknadel en de daar gevestigde **Jardin Exotique de Bouknadel**, een tuin met bomen en planten uit alle werelddelen. De tuin is rijk aan bougainvilles, yucca's, bonsaiboompjes, papyrus, bamboe en hibiscus. Vanwege de rust is de tuin in trek bij verliefde paartjes, die daarom ook wel *jardin érotique* wordt genoemd. De tuin is het werk van de Parijzenaar Marcel François, die in 1951 besloot zijn collectie van tropische flora onder te brengen in Marokko. Op een kaal veld van 4 ha gaf François de planten en bomen hun plaats in natuurgetrouw nagebootste landschappen uit alle werelddelen. Het resultaat was een labyrint van gebouwen, bomen en planten. Vanaf 1961 ging de tuin open voor het grote publiek; hij werd ruim tien jaar geleden gerestaureerd en in zijn oude glorie hersteld.

Even ten noorden van de Jardin Exotique staat het **Musée Dar Belghazi**, een uitgestrekt volkenkundig museum met een oppervlakte van 7000 m². De collectie bestaat uit de verzameling authentieke kunstvoorwerpen van de familie Belghazi, aangevuld met hedendaagse reproducties. De zalen zijn thematisch ingericht, maar het geheel heeft het karakter van een rariteitenkabinet. De verzameling bestaat uit allerlei vormen van huisraad, voorwerpen uit de Arabisch-islamitische, Berberse én joodse materiële cultuur van

Landschap bij Lixus en Larache.

Marokko, maar ook uit struisvogeleieren, fossielen, poppen, zonnewijzers, parasols, tandartsgereedschap, vondsten uit de zee en ga zo maar door. De laatste zaal is een portrettengalerij van de stichter en alle beroemdheden, onder wie de koning, die zijn museum bezochten. Dit museum ligt 17 km van de weg Kénitra–Salé Bouknadel.

Direct bij Musée Belghazi leidt de weg linksaf naar het Plage des Nations, een populair zomerstrand. Ten noordoosten van Salé strekt zich landinwaarts tot aan Kénitra het **Bos van Mamora** (130.000 ha) uit. Dit bos bestaat uit verschillende boomsoorten, maar vooral uit kurkeiken. De eerste kurk kan geoogst worden als de boom 27 jaar is, daarna elke 9 à 10 jaar. De geoogste kurk ligt in de buitenlucht in stapels te drogen. Tussen de kurkeiken groeit de *Pyrus mamorensis*, een perenboom die alleen in dit bos groeit en ernaar is vernoemd. Het bos heeft zijn naam ontleend aan een antieke Berberse versterking die El-Mamora ('De bloeiende') werd genoemd (het huidige Mehdiya).

Aan de monding van de Oued Sebou

De weg van Salé naar Kenitra passeert het **Sidi Bourhabameer**, een langgerekt kustgebied dat de status van natuurreservaat heeft. Veel noordelijker ligt na 80 km **Moulay Bouselham**, een derde natuurgebied in de Gharb. Het nabijgelegen meer Merdja Zerga is een vogelreservaat, met onder an-

PAUL BOWLES, EEN NEW YORKER IN TANGER

Een groot schrijverstalent en een geweldig verlangen tot reizen: dat zijn de twee constanten in het woelige leven van de Amerikaanse schrijver en componist Paul Bowles. Beide komen samen in *The Sheltering Sky* (*Het dak van de hemel*), de roman waarmee hij in 1949 in één klap zijn naam vestigde als briljant vertolker van het sombere levensgevoel van de naoorlogse generatie. De roman volgt een Amerikaans echtpaar op hun reis door Noord-Afrika, hun ontmoetingen met medereizigers en met de lokale bevolking. Dat het echtpaar in de roman constant onderweg is, weerspiegelde niet slechts de levensloop van Paul en Jane Bowles, maar verbeeldde het gevoel van onthechting dat ook minder reislustige leeftijdgenoten kort na de Tweede Wereldoorlog herkenden.

Paul Frederic Bowles wordt geboren in 1910 in New York. Na een korte studie vlucht hij in 1928 van de universiteit én van zijn ouders naar Europa. Daar maakt hij kennis met Gertrude Stein, die hem aanraadt Marokko te bezoeken. In 1930 keert Bowles terug naar de schoolbanken om muziekcompositie te studeren bij Aaron Copland. Hierop volgen betrekkingen als muziekrecensent en theatercomponist. Een huwelijk in 1938 met schrijfster Jane Auer geeft zijn leven een nieuwe wending. Geïnspireerd door Jane's werk probeert Bowles zijn geluk als prozaschrijver, eerst met korte verhalen en daarna met zijn eerste roman, *The Sheltering Sky*. Het succes van deze roman stimuleert hem tot nog twee romans met Noord-Afrika als decor: *Let It Come Down* (Een kille regen, 1952) over een Amerikaanse kantoorclerk die ten onder gaat in het hem onbekende Tanger, en *The Spider's House* (Het huis van de spin, 1955) over de onafhankelijkheidsstrijd in Fès. Twee jaar voor zijn doorbraak als schrijver had Bowles al besloten definitief terug te keren naar Marokko. Samen met zijn vrouw koopt hij een huisje in de medina van Tanger. Hun verblijf trekt tal van andere kunstenaars naar de stad: Allen Ginsberg, Truman Capote, Francis Bacon en Gore Vidal zoeken het schrijversechtpaar op in Tanger; William S. Burroughs schrijft er onder invloed van allerhande hallucinerende middelen zijn bekendste werk, *Naked Lunch* (Naakte lunch, 1959). Bowles zelf zit ook niet stil. Hij reist met een beurs kriskras door het land om volksmuziek op te nemen in afgelegen gebieden, op marktpleinen en bergdorpjes, en hij brengt de volksliteratuur voor het voetlicht door de volksverhalen van Mohammed Mrabet en Larbi Layachi op te schrijven en te vertalen. Bowles' vertaling van *Hongerjaren* geeft de ook in Nederland bekende roman van Mohammed Choukri een internationaal podium.

De laatste jaren van zijn leven, na de dood van Jane, slijt Bowles in relatieve eenzaamheid in een buitenwijk van Tanger. Hij overlijdt in 1999.

> **La Librairie des Colonnes, 54 Boulevard Pasteur, librairie-des-colonnes.com, sinds 1949 de ontmoetingsplaats voor schrijvers**

Na de zoveelste schipbreuk werd in de 19de eeuw op deze gevaarlijke kust een vuurtoren gebouwd.

in de muur een vleermuis te slapen. Bij de grot worden beeldjes en molensteentjes verkocht die gemaakt zijn van stenen uit de grot.

In **Cotta** zijn de overblijfselen uit de 2de eeuw van een oorspronkelijk Carthaagse en later Romeinse handelsnederzetting opgegraven. De gebouwen werden veranderd en vergroot door de Romeinen, die hier een grote 'conservenfabriek' hadden, waar vis werd ingemaakt. Er zijn resten gevonden van de betegelde ingang van een ruimte waar kop en ingewanden van de vissen werden verwijderd, de tonijnen op lange, lage tafels in stukken werden gesneden waarna ze met een laag zout ertussen werden opgestapeld in cementen kuipen. Na 20 dagen was de ingezouten tonijn geschikt voor export naar alle delen van het Romeinse Rijk.

▼ RONDON TANGER

De 60 km lange weg van Tanger naar Tétouan (de N2) doorsnijdt de noordpunt van Afrika. De weg verlaat Tanger in oostelijke richting en steekt de spoorlijn van Tanger naar Rabat over.

Op korte afstand van Tanger ligt het dorp Tanja El-Balia, waar resten van Romeinse thermen uit de 2de eeuw zijn gevonden. Enige kilometers verder

Moulay Idriss in de Zerhoun-bergen.

Rondom Moulay Idriss

Het is mogelijk vanuit Moulay Idriss een interessante tocht te maken naar de Jbel Zerhoun tot El-Merhasiyye. De berg bereikt hier een hoogte van ruim 1100 m en is met steeneiken en – lager – met olijf- en andere fruitbomen bedekt. Voor de terugtocht naar Moulay Idriss, kun je een omweg door de glooiende heuvels naar Ain el-Kerma maken, ongeveer 15 km verwijderd van de buitenwijken van Meknès.

VOLUBILIS

Ongeveer 30 km ten noorden van Meknès ligt Volubilis, de grootste Romeinse ruïnestad van Marokko. Toen de Romeinen zich hier vestigden, hadden er al Berbers en Feniciërs gewoond. De belangrijkste bezienswaardigheden dateren uit de 2de eeuw n.Chr. De archeologische wandeling begint bij de zuidoostpoort die is te bereiken via het parkeerterrein, de kassa, de stenen trap voorbij het winkeltje en het openluchtrestaurant.

Geschiedenis

Volubilis beleefde zijn bloeitijd als hoofdstad van de Romeinse provincie Mauretania Tingitana in de 2de en 3de eeuw n.Chr., maar was al in de pre-Romeinse tijd een nederzetting van enige omvang. In de 1ste eeuw v.Chr.

De opgraving van Volubilis

was onder invloed van de Feniciërs een ommuring opgetrokken waarbinnen minstens een viertal tempels stond. Een daarvan, een getrappt altaar, integreerden de Romeinen in het capitol. Het geheel is nu nog te bezichtigen.

Casablanca en de Atlantische kust

De Atlantische kustvlakte van Marokko is al eeuwen een gewild gebied. In het bijzonder Portugezen en Spanjaarden streden er om controle te verkrijgen over de handel met Marokko en de trans-Sahara-handel. Steden als Safi, Azemmour en El Jadida hebben een Iberisch verleden. Opvallend genoeg speelde de plaats die nu torenhoog uitsteekt boven de rest vroeger nauwelijks een rol van betekenis. Casablanca groeide pas in de 20ste eeuw door de tussenkomst van Frankrijk uit tot de metropool van Marokko. Deze ontwikkeling werd door de voormalige koning Hassan II bekroond met de bouw van een immense moskee aan de kust. De groei van de stad hield verband met de industriële ontwikkeling van het achterland. Meer landinwaarts wordt op de Rehamna-vlakte fosfaat gewonnen in een reservoir dat tot de grootste in de wereld behoort. Centrum is de mijnstad Khouribga. De streek heeft de toerist niet veel te bieden. De aantrekkelijkste route loopt langs de Atlantische kust naar Essaouira, een kustplaats die geldt als een van de meest idyllische van het land.

< De indrukwekkende Hassan II-moskee.

Casablanca met de Hassan II-moskee vanuit de lucht.

architect Prost werd de koubba gespaard. Dit ging ten koste van een deel van de medina en de stadsmuur, waardoor er ruimte vrij kwam voor de weg naar de haven. Twee andere wijken waaruit de stad aan het begin van de 20ste eeuw bestond, zijn inmiddels verdwenen: de mellah in het zuiden en zuidoosten van de stad en de wijk Tnaker bij de Bab Marrakech, waar boeren uit Doukkala in hutten en kleine huizen woonden. De benaming Tnaker is in de nieuwe stad behouden.

De nieuwe medina

De nieuwe medina van Casablanca, die eigenlijk **Habous** heet, staat aan de rand van de stad, naast het koninklijk paleis. De wijk werd in de jaren 20 gebouwd als een traditionele stadswijk met voorzieningen van een moderne stad, als stromend water, elektriciteit en een vuilnisophaaldienst. Om exact het karakter van een Marokkaanse medina na te bootsen, maakte architect Albert Laprade voorafgaand aan de bouw de nodige schetsen van de medina's van Fès, Salé en Marrakech. De oude stijl van bouwen is nagevolgd. De straten hebben verrassende bochten, er is een poort die sterk op Bab Bou-

jeloud van Fès lijkt en er is een grote moskee met minaret die op de Jamaa es-Sounna van Rabat lijkt. De oude medina's kennen weliswaar een bepaald patroon, bijvoorbeeld in de opbouw van wijken, maar zij hebben zich in de loop van de tijd organisch ontwikkeld. Hierdoor kennen de straten van de oude medina allerlei variaties en bijzonderheden die er door opeenvolgende bewoners zijn aangebracht. De nieuwe medina van Casablanca daarentegen werd in één keer neergezet: het stratenpatroon is bochtig, maar verraadt in de perfecte maatgeving de hand van de stedenbouwer. De nieuwe medina heeft veel antiekwijken. Een opmerkelijk gebouw is verder het **Mahkama du Pacha** aan de Boulevard Victor Hugo, dat in de jaren 1941–1956 als residentie van de pasja werd gebouwd. Hier werden de traditionele Spaans-Moorse kunstvormen toegepast, vooral zichtbaar in het stucwerk in 64 zalen en binnenhoven.

Joods Museum

Casablanca huisvest een uniek museum in de Arabische wereld. Het Joods Museum werd opgericht door Simon Levy met als oogmerk het joodse leven van Marokko zichtbaar te maken. Het museum is nauw betrokken bij tal van restauratieprojecten van synagogen en ander joodse erfgoed. Het museum is gehuisvest in een klein aantrekkelijk gebouw. De nadruk ligt op de cultuur, de religie en de folklore van het joodse leven. Het museum is een mijlpaal en wordt veel bezocht door joden die tussen 1948 en 1970 het land hebben verlaten voor Europa, Canada of Israël en nu terugkeren voor een *sentimental journey*. Casablanca is de stad waar de overgebleven paar duizend joden wonen, terwijl ooit alle steden en veel regio's bloeiende gemeenschappen hadden. Het museum is gelegen in de duurdere woonwijk Oasis, bereikbaar op wandelafstand via station Oasis of met een taxi.

> MUSEE DU JUDAISME MAROCAIN, 81, Rue du Chasseur Jules Gros, Oasis, casajewishmuseum.com

Hassan II-moskee

Langs de kust van de Atlantische Oceaan staat de Hassan II-moskee, de enige functionerende moskee van Marokko die voor niet-moslims toegankelijk is. De architectuur is opmerkelijk. Het lijkt erop alsof men met de moskee de woorden van Okba ben Nafi, de eerste islamitische veroveraar in 683, in steen wilde omzetten: zoals Okba zijn paard een stukje de Atlantische Oceaan indreef en uitriep dat hij de islam niet verder kon verbreiden, zo steekt de Hassan II-moskee eveneens met zijn punt in zee.

De moskee is gebouwd met geld dat ingezameld is onder de gehele Marokkaanse bevolking. Sinds de voltooiing dient het gebouw als ijkpunt voor het religieuze leven: op televisie is het deze moskee die op gebedstijden in beeld verschijnt.

Een vallei in de Hoge Atlas ten zuiden van Marrakech.

RONDOM TAFRAOUTE

Vanuit Tiznit is het 110 km naar het hooggelegen Tafraoute. Het eerste deel van de route bestaat uit een bruine, haast boomloze vlakte. In de hogere delen, vooral vanaf het dorp Asaka, begint het landschap meer groen te ver-tonen. Het spectaculairste deel van de route – tevens een van de mooiste trajecten in Marokko – begint na het dorp Tihmi. Daar begint de klim naar de top van de **Col Kerdous** (1100 m). Bovenop staat een viersterrenhotel, vernoemd naar de berg.

Tafraoute

Tafraoute ligt op meer dan 1000 m hoogte op een kruising van een door-waadbare rivierbedding (*meshra*) en een verkeersweg. Het stadje bestaat uit op rotsen gebouwde huizen, is omgeven door een vallei met dadelpalmen en ligt prachtig in het hart van de Anti-Atlas. Tafraoute zelf heeft geen in-teressante bezienswaardigheden – of het moet de bijzondere straatlantaarn in de vorm van een Berberfibula zijn. Een bezoek aan het plaatsje is vooral interessant vanwege de mogelijkheden tot het maken van wandelingen of rondritjes in de omgeving. Die omgeving is van een buitengewone schoonheid. De granietrotsen rond het stadje zijn geërodeerd tot fantasievolle vormen in roze en bruine kleuren. Ze vormen een grandioos decor voor

Traditionele geometrische versiering in de Vallei van de Ammeln.

de zilvergrijze olijfbomen, de donkergroene argania's en alle schakeringen groen van palmen, amandel-, citroen- en vijgenbomen.

Vallei van de Ammeln

In de op enkele kilometers van Tafraoute gelegen Vallei van de Ammeln is nog meer kleurenpracht te zien. Geel, zuurstokrood en wit zijn de blokhui-zen in de vallei, scherp getekend tegen de roodbruine bergen en de blauwe lucht. De terrassen die vanuit het dal trapsgewijs naar boven lopen, getuigen van de wijze waarop de plaatselijke bevolking in het landschap heeft inge-grepen. Niettemin konden niet alle bewoners een bestaan vinden in de land-bouw. De streek kampte met een structureel gebrek aan regen. Het gevolg was overbegrazing en erosie van de landbouwgronden. Als handelaren en kruideniers zochten en vonden velen een bijzonder goed belegde boterham in de steden in het noorden van het land.

Het succes hebben de Soussis en vooral de bewoners van de Vallei van de Ammeln te danken aan doorzettingsvermogen en onderlinge solidariteit. Een van de vijf stammen die de streek rondom de Jbel Lekst bewonen, is de Ammeln. De Ammeln bestaat zelf weer uit acht clans, die zich op basis van het gemeenschappelijk wonen in de vallei naar buiten toe als één stam presenteren.

De watervallen van Ouzoud.

Abd-el-Moemene, de eerste sultan van de Almohaden, liet in Tin-Mal in 1153 uit dankbaarheid een moskee bouwen boven het graf van Ibn Toumart, aan wie hij zijn troon te danken had.

De moskee is 48 m lang en bijna 44 m breed. Aan de korte zijden zijn in de muren zes poorten uitgespaard. Aan de lange zijde is een kleine doorgang naar de binnenplaats. Deze doorgang ligt in een rechte lijn naar de minaret en de met stalactieten versierde mihrab, de nis die de gebedsrichting aangeeft. De moskee heeft dezelfde plattegrond als de Karaouïne-moskee en de Koutoubia. Bijzonder aan de moskee van Tin-Mal is dat de mihrab aan de basis van de minaret is geplaatst. De rechthoekige minaret van 9,5 bij 5,5 m is ernstig beschadigd. Bij de moskee is een klein museum ingericht met onder andere de originele toegangsdeuren.

Na Tin-Mal volgen nog twee kasba's: de ruïne van kasba Mzouzite en 6 km verder de **Tagoundaft-kasba**. Die kasba is rechthoekig met boven de muren uitstijgende torens. Binnen zijn opslagruimtes, stallen en slaapplekken.

Hierna stijgt de weg langs hoge rotswanden met scherpe haarspeldbochten boven elkaar naar het hoogste punt, de 2100 m hoge bergpas Tizi-n-Test. Deze bergweg in het schaars begroeide landschap is aangelegd door

De Jbel Toubkal is de hoogste berg van Marokko en een geliefd gebied voor hiking.

het Vreemdelingenlegioen. Met scherpe bochten gaat het na de pas bergafwaarts totdat de weg na een daling van 2000 m Taroudant bereikt.

TEN NOORDEN VAN MARRAKECH

Vanuit Marrakech leidt de N8 in noordelijke richting door de **Hoge Atlas** naar Beni-Mellal. Het eerste stuk gaat naar Tamelelt door vlak land. Overal stromen de irrigatiekanaaltjes, die ervoor zorgen dat ook 's zomers het land op veel plaatsen groen is. De huizen van el-Kelâa-des-Sraghna zijn als vestingen gebouwd tegen de zandstormen van het gebied. De weg loopt ten dele door een rivierbedding, die in de regentijd vol water staat. Borden waarschuwen dat het rijden met een auto gevaarlijk kan zijn, als er water door de bedding stroomt.

Rondom Demnate

Bij Tamelelt leidt een afslag naar het oosten richting Demnate (over de R208). In de omgeving van **Tazzerte** staan vier enorme kasba's van de Glawi-familie van rond de eeuwwisseling. Onder leiding van een gids zijn de kasba's te bezoeken.

Demnate was al in de vroegste tijden een handelscentrum voor karavanen uit de Sahara. De plaats ligt als een groene oase tussen de olijfbomen, op een hoogte van bijna 1000 m. Hier zijn de irrigatiekanalen uit de rotswan-